

Lietuvos konsulato Vilniuje steigimo aplinkybės (1938–1939 m.)

SANDRA GRIGARAVIČIŪTĖ

Lietuvos edukologijos universitetas, Istorijos fakultetas, Baltų proistorės katedra, T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius

El. paštas: sandra.grigaraviciute@vpu.lt

Lietuvos generaliniu konsulatu Vilniuje 1939 m. istorikai susidomėjo 1994 metais. Tuomet siekta atsakyti į klausimą, kaip vertinti konsulato įsteigimą Vilniuje. Ar konsulato įsteigimas reiškia, jog Lietuva atsisakė savo teisių į Vilnių ir Vilniaus kraštą? 1994 m. pradėta diskusija 2008 m. pratęsė istorikai Arūnas Gumuliauskas ir šio straipsnio autorė. 2009–2010 m. pasirodę publikuoti URM dokumentai ir filmas „Lietuvos generalinis konsulas Vilniuje 1939 metais“ iškėlė tyrėjams visiškai kitokius klausimus.

Straipsnyje, remiantis naujausiais šaltiniais ir istoriografija, analizuojami, pagrindžiami ir vertinami Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje steigimo motyvai.

Raktažodžiai: Antanas Trimakas, Birutė Verkelytė-Fedaravičienė, generalinis konsulas, Vilnius, Lietuva, Lenkija, konsuliniai santykiai

IVADAS

Išsamiau pasidomėti Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje įsteigimo aplinkybėmis ir nuodugniau jas ištirti paskatino 2010 m. kovą įvykęs susitikimas su Vilniečių ainių klubo nariais. Tuomet jie planavo kurti filmą remdamiesi Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje laisvai samdomos darbuotojos Birutės Verkelytės-Fedaravičienės atsiminimais. Filmas buvo pristatytas visuomenei 2010 m. spalio 27 d. Vilniaus rotušėje, o po kelių dienų (spalio 29 d.) parodytas per Lietuvos televiziją. Tuomet Lietuvos visuomenei buvo pateikta tik viena Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje įsteigimo 1939 m. versija.

Kol kas istoriografijoje (1) iškeltos, bet išsamiau nenagrinėtos trys konsulato įsteigimo versijos. Pirmoji – J. Šaulio: konsulas turėjo palengvinti vizų gavimą norintiems važiuoti į Lietuvą. Antroji – B. Verkelytės-Fedaravičienės: konsulas įsteigtas Vilniuje, nes norėta padėti lenkų karo pabėgėliams gauti tranzito vizas ir išvykti į užsienį. Trečioji – šio straipsnio autorės. Žlugus Lenkijai, Lietuvos vyriausybė, tęsdama ilgametę diplomatinę kovą dėl Vilniaus, siekė, susidarius palankiai tarptautinei konjunktūrai, atsiimti teisėtai jai priklausančią teritoriją ir neleisti kitoms šalims jos (Vilniaus krašto – S. G.) užimti. 2011 m.

- (1) Grigaravičiūtė, Sandra. The consulate of Lithuania in Vilnius (1939): New sources and Conceptions. Straipsnis 2011 m. kovo mėn. įteiktas leidiniui *Vėsture: avoti un cilveki. Proceedings of the 19th International Scientific Readings. History XIV*. Jis bus išspausdintas Daugpilyje 2012 m. sausį. Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą Daugpilyje tarptautinėje mokslinėje konferencijoje 2011 m. sausio 28 d.

Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA) rasti dokumentai bei jų kontekste pakartotinai peržiūrėta (2) tuometinė Vilniaus lietuvių periodinė spauda leistų kelti ir ketvirtąją versiją: per konsulą Vilniuje buvo tikimasi koncentruoti ir koordinuoti lietuvių politinę veiklą Vilniuje.

Versijų gausa rodo, jog iki šiol nėra vieningos nuomonės, dėl kokių motyvų Lietuvos vyriausybė steigė konsulatą savo istorinėje sostinėje. Todėl Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje įsteigimo motyvai bei juos lėmusios aplinkybės tapo straipsnio autorės tyrimo objektu. Į tyrimo lauką taip pat pateko Lietuvos ir Lenkijos konsulinių santykių užmezgimo aplinkybės, nes Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje įsteigimas buvo tiesiogiai susietas su Lenkijos konsulato Klaipėdoje įsteigimu. Abu konsulatai priimančios šalies teritorijoje veikė tiek pat – 8 dienas. Lenkijos konsulas į Klaipėdą atvyko 1939 m. kovo 10 d., konsulatą atidarė kovo 15 d. [42; 43], o kovo 23 d. konsulatas veikė jau Vokietijos teritorijoje [56]. Lietuvos konsulas į Vilnių atvyko rugsėjo 9 d. (šeštadienį) [37; 39; 47], veiklą pradėjo rugsėjo 11 d. [39], o 1939 m. rugsėjo 19 d. Vilnių užėmė Sovietų Sąjungos kariuomenė (teritorijos suverenu tapo Sovietų Sąjunga). Beje, panašumų konsulatų istorijoje yra ir daugiau. Tiek Lietuvos konsulas Vilniuje, tiek ir Lenkijos konsulas Klaipėdoje gyveno ir dirbo viešbutyje (A. Trimakas – viešbutyje „Georg“ [37; 39; 47], o J. Weyersas – viešbutyje „Viktorija“ [42]) ir konsulato būstinės neturėjo.

Straipsnyje siekiama: 1) įvertinus šaltinius bei istoriografiją įvardyti tyrimo problemas; 2) išsiaiškinti Lietuvos ir Lenkijos konsulinių santykių užmezgimo aplinkybes bei skatintojus; 3) atskleisti Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje steigimo motyvus.

Atliktas tyrimas yra svarbus tuo, kad jame atskleidžiamos naujausios Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje įsteigimo 1939 m. versijos, kurios akademinėi bendruomenei, Lietuvos bei Lenkijos visuomenėms padės atidžiau pažvelgti į tuometines Lietuvos ir Lenkijos konsulinių santykių raidos aplinkybes 1938–1939 metais. Tyrimas atliktas naudojant analizės, aprašomąjį bei šaltinių ir literatūros gretinimo metodus.

1. ŠALTINIAI IR ISTORIOGRAFIJA

1.1. Istoriografija

Lietuvių istoriografijoje Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje tema gvildinama įvairiuose kontekstuose. Regina Žepkaitė Lietuvos generalinį konsulą Vilniuje dr. A. Trimaką paminėjo Vilniaus susigrąžinimo kontekste, aprašinėdama Sovietų kariuomenės plėšikavimą Vilniuje 1939 m. spalio mėnesį. Tiesa, istorikė, norėdama skaitytojui plačiau pakomentuoti A. Trimako pareigas, padarė dvi faktines klaidas. Pirma, ji paminėjo, kad A. Trimakas „generaliniu konsulu Varšuvoje buvo paskirtas Lietuvai užmezgus diplomatinius santykius su Lenkija 1938 m. kovo 31 d.“ [58]. A. Trimakas buvo Lietuvos pasiuntinybės Lenkijoje patarėjas, bet ne generalinis konsulas ir paskirtas buvo ne 1938 m. kovo 31 d., o kovo 28 dieną [2]. Antra, R. Žepkaitė teigia, kad konsulas „karo išvakarėse apsigyveno Vilniuje“. Tą patį filme teigia ir Birutė Verkelytė-Pedaravičienė [31]. Iš tiesų eiti konsulo pareigas A. Trimakas atvyko į Vilnių rugsėjo 9 d. [37; 39; 47], t. y. jau prasidėjus karui, bet ne anksčiau.

Arūnas Gumuliaskas pirmasis lietuvių istoriografijoje paminėjo tikslią Lietuvos generalinio konsulo Vilniuje dr. Antano Trimako paskyrimo datą (1939 m. rugpjūčio 22 d.) [53] ir įvertino Lietuvos Respublikos prezidento Antano Smetonos pasirašytą raštą „dėl Lietuvos generalinio konsulo paskyrimo Vilniuje“. Pirmą kartą su šia svarbia informacija Lietuvos

(2) Atlikti papildomą paiešką paskatino Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija ir viceministras E. Ignatavičius.

visuomenė buvo supažindinta 1994 m. [54] pasirašius Lietuvos ir Lenkijos draugiškų santykių bei bendradarbiavimo sutartį. Istoriko manymu, šiuo raštu „A. Smetona pripažino Vilnių bei Vilniaus kraštą Lenkijos teritorija“ [53; 54]. A. Gumuliauskas pirmasis (3) užsiminė ir apie 1939 m. sausio 25 d. pasirašytą Lietuvos ir Lenkijos susitarimą, kuris, jo teigimu, „nebuvo įgyvendintas“ [53]. Su šiuo istoriko teiginiu straipsnio autorė nenorėtų sutikti, nes, kaip jau užsiminta įvade, abu Lietuvos ir Lenkijos susitarime paminėti konsulatai buvo įsteigti ir nors trumpai, bet veikė.

Keletą publikacijų Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje tema yra parengusi ir paskelbusi šio straipsnio autorė. Apie Lietuvos generalinį konsulatą Vilniuje pirmą kartą užsiminė 2008 m. gilindamasi į Latvijos konsulato Vilniuje (1923–1940 m.) veiklą [49], 2010 m. – aptardama, kaip konsulato steigimą nušvietė lietuvių spauda, konsulo paskyrimo aplinkybes, jo statusą bei veiklą [48], 2011 m. – analizuodama ir komentuodama filme „Lietuvos generalinis konsulatas Vilniuje 1939 metais“ B. Verkelytės-Fedaravičienės pateiktus faktus (4). Antroje straipsnio autorės publikacijoje pirmą kartą lietuvių istoriografijoje įvardytas Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje įsteigimo motyvas – pagalba savo tautiečiams, Vilnijos lietuviams, norintiems vykti į Lietuvą ir gauti vizas Vilniuje nevažiuojant į Varšuvą [48]. Dar vienas konsulato steigimo motyvas – žlugus Lenkijai, neleisti užimti Vilniaus krašto kitoms šalims – išsakytas 2011 m. sausio 28 d. tarptautinėje mokslinėje konferencijoje (5).

Kitaip pažvelgti į Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje steigimo kontekstą bei į B. Verkelytės-Fedaravičienės filme iškeltą versiją paskatino Simono Strelcovo 2011 m. išleista monografija ir joje atskleistas užsienio atstovų (Anglijos, Prancūzijos ir Japonijos), rezidavusių Lietuvoje, bendradarbiavimas su lenkų pagrindinėmis organizacijomis Lietuvoje [57].

Informacijos apie Lietuvos generalinį konsulatą Vilniuje ir Lenkijos konsulatą Klaipėdoje teikia lenkų istoriografija. Išsamų veikalą apie antrosios Lenkijos Respublikos konsulinę tarnybą parašęs istorikas Wojciechas Skóra Lenkijos konsulatą Klaipėdoje paminėjo labai trumpai, komentuodamas Lenkijos konsulatų Lietuvoje sąrašą [56]. Jis teigia, kad Lenkijos konsulatas Klaipėdoje buvo įsteigtas 1939 m. vasario 15 dieną. Iš tiesų konsulatas buvo įsteigtas vėliau. Lenkijos konsulato steigimas Klaipėdoje užtruko, nes ieškota jam tinkamos būstinės. Iš pradžių buvo planuojama atidaryti Lenkijos konsulatą Turgaus g. 12 [43], tačiau konsulas savo veiklą pradėjo viešbutyje „Viktorija“ [42]. Konsulas J. Weyersas į Kauną atvyko 1939 m. vasario 25-ąją, o į Klaipėdą – kovo 10 dieną [41; 42]. Lietuvos generalinis konsulatas Vilniuje ir Lenkijos konsulatas Klaipėdoje minimas ir J. E. Pałygos sudarytuose Lenkijos konsulatų užsienyje ir užsienio šalių konsulatų Lenkijoje sąrašuose [55].

Apžvelgę lietuvių bei lenkų istoriografijoje aprašytus Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje steigimo bei funkcionavimo epizodus galime teigti, kad šiuo labai aktuali Lietuvos istorijos klausimu iki šiol dar nėra mokslo publikacijos – vien pasvarstymai, pamąstymai kitų XX a. Lietuvos istorijos problemų kontekstuose.

1.2. Šaltiniai

Didžioji dalis informacijos apie Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje įsteigimą, personalą, uždarymą ir veiklos epizodus yra Lietuvos centriniam valstybės archyve, Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos fonde (f. 383). Antrame apraše saugomoje URM

(3) Iki tol apie šį susitarimą komentaruose užsiminė 1998 m. dokumentų rinkinio *Lietuvos ir Lenkijos santykiai. 1917–1994* sudarytojai V. P. Plečkaitis ir J. Widackis [32, 110].

(4) Žr. (1) nuorodą.

(5) Žr. (1) nuorodą.

įsakymų byloje yra informacijos apie konsulo, jam talkinusių URM darbuotojų bei laisvai samdomos tarnautojos paskyrimą dirbti Vilniuje, apmokėjimą ir atšaukimą. Septintame apraše yra Lietuvos ir Lenkijos konsulinės konvencijos projektas bei Lietuvos pusės pastabos jam, taip pat iš ten esančios medžiagos aiškėja Lietuvos pusės raginimai „pagreitinti Vilniaus konsulato įsteigimą“ bei Lenkijos siekis kuo skubiau įsteigti konsulatą Klaipėdoje.

Daugiausia medžiagos apie Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje steigimo aplinkybes yra Lietuvos pasiuntinybės Londone fonde (f. 648). Pirmame apraše saugomas Lietuvos pasiuntinybės Varšuvoje tarnautojų susirašinėjimas su URM, iš kurio matyti, kaip klostėsi dviejų šalių konsuliniai santykiai ir kuri pusė rodė didžiausią iniciatyvą. Iš šio aprašo medžiagos aiškėja, kad didžiausi Lietuvos konsulato Vilniuje steigimo iniciatoriai buvo Vilniaus lietuviai; jų noras Lietuvos URM buvo išsakytas anksčiau nei Lenkijos noras steigti konsulatą Klaipėdoje.

Mūsų tyrimui svarbūs ir paskelbti dokumentai. Lietuvos ir Lenkijos Respublikų susitarimas dėl konsulatų steigimo (1939 m. sausio 25 d.) pirmą kartą *dokumentų rinkinyje* buvo paskelbtas 1939 m. [34], o antrą kartą – 1998 metais [32]. Įdomiausias 1998 m. išleistame dokumentų rinkinyje yra ne pats susitarimo tekstas, kuris labai konkretus ir lakoniškas, bet jo komentaras: „Pasikeitimo notomis forma sudarytas susitarimas nebuvo įvykdytas. Tam pritrūko laiko“ [32]. Šiandien tenka apgailestauti, kad komentaro autoriai paskubėjo teigdami, kad nei Lenkijos konsulato Klaipėdoje, nei Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje įsteigta nebuvo.

Itin įdomus yra istoriko A. Gumuliausko paskelbtas A. Smetonos ir K. Bizausko pasirašytas dokumentas „dėl Lietuvos generalinio konsulo paskyrimo Vilniuje“ [53]. Jis buvo rastas 1993 m. Varšuvos Naujųjų Aktų archyve (*Archiwum Akt Nowych*) [53, 58] ir pirmą kartą paskelbtas 1994 m. [54], nes iki Lietuvos ir Lenkijos sutarties pasirašymo (1994 m.) istorikas nediršo to padaryti. Dokumentas kelia ištisus daug klausimų, nes skiriasi nuo kitų analogiško pobūdžio raštų (6). Be to, LCVA nėra išlikusio jo pagrindu URM parašyto įsakymo, o tokia praktika egzistavo Lietuvos URM paskiriant karjeros ir garbės konsulus. A. Trimako paskyrimo įsakyme nebuvo nuorodos į Lietuvos Respublikos Prezidento aktą [18].

Informacijos apie padėtį Vilniuje 1939 m. rugsėjo pradžioje, konsulo atvykimą bei jo veiklą Vilniuje jau esant Sovietų Sąjungos kariuomenei, komunikaciją su URM (Kaune) per Vilnijos lietuvius esama Užsienio politikos dokumentų 1939–1940 m. pirmame tome (sudarytojas Tomas Remeikis) [33]. Dokumentai leidžia įvertinti konsulo veikimo sąlygas bei mastą ir indėlį ginant Lietuvos interesus Vilniuje. Paskelbti K. Škirpos raštai Lietuvos URM leistų spręsti ir apie tokio vėlyvo konsulo paskyrimo į Vilnių motyvus [26].

2006 m. išleistame dokumentų rinkinyje yra du dokumentai, puikiai nusakantys Lietuvos konsulato Antano Trimako padėtį Vilniuje įžengus Sovietų kariuomenei bei atskleidžiantys jo pastangas sustabdyti plėšikavimą mieste ir apsaugoti turtą nuo išvežimo į Sovietų Sąjungą [36].

Naujausiame 2010 m. spalio 29 d. per Lietuvos valstybinę televiziją parodytame dokumentiniame filme „Lietuvos generalinis konsulatas Vilniuje 1939 metais“ paminėta, kad konsulato darbuotojai nusipelnė tokio pat įvertinimo kaip ir Chiune Sugihara – Japonijos konsulas Kaune. Tiesa, šiame filme Birutė Verkelytė-Fedaravičienė pateikia ir daug kitų istorikams įdomių to laikotarpio faktų (7). Iš filmo herojės pasisakymų aiškėja, kad pagrindinis

(6) Apie tai išsamiau žr. [48, 121–130].

(7) Žr. (1) nuorodą.

Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje steigimo motyvas buvo siekis padėti Lenkijos karo pabėgėliams.

Lietuvos konsulo atvykimo į Vilnių datą (1939 m. rugsėjo 6 d.) ir Vilnijos lietuvių prašymą konsului A. Trimakui tarpininkauti dėl kuriamos lietuvių milicijos savo atsiminimuose mini Jeronimas Cicėnas [30]. Įdomiausia yra tai, kad, pasak J. Cicėno, konsulas atsisakė tarpininkauti steigiant lietuvių miliciją Vilniuje. Lietuvos centriniame valstybės archyve esantys ir jau paskelbti šio archyvo duomenys [27; 24; 25] leistų teigti, kad Lietuvos generalinis konsulas Vilniuje nebuvo visiškai nuošalyje. A. Trimakas per tarpininką vilnietį mokytoją Aleksandrą Dundulį prašė instrukcijų iš URM Kaune dėl Prano Žižmaro siūlymo „suorganizuotą lietuvių miliciją aprūpinti ginklais“. J. Urbšys pritarė P. Žižmaro siūlymui [27]. Konsulas palaikė glaudų ryšį su lietuvių milicija Vilniuje ir bandė sustabdyti plėšikavimą mieste, o nuo 1939 m. spalio 16 d. – teisėtai ginti Lietuvos Respublikai ir jos gyventojams priklausantį turtą [24; 25].

Atsiminimuose Lenkijos konsulo Klaipėdoje egzistavimo faktą mini ir Leonas Mitkiewiczzius (Lenkijos karo atašė Kaune). Iš jo sužinome konsulo pavardę ir įspūdžius apie Klaipėdos perėmimą [35].

Analizuojant 1938–1939 m. padėtį, tikrinant bei tikslinant kituose šaltiniuose ir istoriografijoje minimus faktus, daug padėjo to meto periodinė spauda. Ypač vertingų žinių suteikė Vilniaus (*Aidas*, *Vilniaus žodis*, *Vilniaus aušra*, *Diena*), Klaipėdos (*Vakarai*) bei kita (*Žemaičių prietelius*) lietuvių spauda. Iš jos galima tiksliausiai nustatyti Lietuvos generalinio konsulo Vilniuje ir Lenkijos konsulo Klaipėdoje atvykimo datas, konsulatų adresus, personalo sudėtį, oficialiuosius konsulato Vilniuje steigimo motyvus. Tiesa, Vilnijos spaudoje pasitaikė ir klaidingų faktų. Lietuvos ir Lenkijos įvairių susitarimų tekstus rasime to meto *Vyriausybės žiniuose* [40; 11] bei jau minėtoje Klaipėdos spaudoje.

2. LENKIJOS SIEKIS SUDARYTI KONSULINĘ SUTARTĮ SU LIETUVA (1938 M. LAPKRITIS–1939 M. SAUSIS)

Pirmą kartą „sunorminti konsulinius ir prekybos reikalus“ Lenkijos užsienio reikalų ministerijos Rytų departamento vicedirektorius A. Trimakui pasiūlė 1938 m. balandžio 12 dieną. T. Kobyliauskis siūlė konsulinius santykius užmegzti „notų pasikeitimo būdu“ [1]. A. Trimakas pasiteiravo Lenkijos URM valdininko, ar tikri spaudoje skleidžiami gandai, kad „Lenkijos URM jau numačiusi kreditus konsulatams Panevėžyje, Kaune ir Klaipėdoje“. T. Kobyliauskis šią informaciją paneigė [1]. Apie būtinybę pradėti derybas dėl „konsulinių ir prekybos reikalų“ Frantiszekas Charwatas užsiminė K. Škirpai 1938 m. balandžio 20 d. Kaune [3].

Lietuvai derantis su Lenkija dėl prekybos sutarties, Lenkijos užsienio reikalų ministras Józefas Beckas 1938 m. lapkričio 14 d. prasarė Lietuvos pasiuntiniui Kaziu Škirpai, „kad Lenkija norėtų įsteigti savo konsulatą Klaipėdoje“ [5; 6]. Lenkija buvo suinteresuota Klaipėdos uostu dėl prekybos mediena. Lenkijos norą įsteigti savo konsulatą Klaipėdoje Lietuvos pasiuntinybės patarėjui A. Trimakui 1938 m. gruodžio 16 d. pakartotinai išsakė Lenkijos URM Rytų departamento direktorius T. Kobyliauskis. Jis ragino Lietuvą „sausio mėn. sudaryti konsuliarinę sutartį“ [7]. T. Kobyliauskis minėjo, kad jau yra numatęs Lenkijos konsulo Klaipėdoje kandidatūrą. Juo turėjo tapti Lenkijos URM Rytų departamento Lietuvos skyriaus vedėjas B. Koścalkowskis (gerai mokėjęs lietuvių ir vokiečių kalbas) [53].

1938 m. gruodžio 22 d. pasirašius Lietuvos ir Lenkijos prekybos sutartį, Lenkija vis intensyviau ragino Lietuvą pasirašyti susitarimą dėl konsulatų. 1939 m. sausio 7 d.

T. Kobyliauskis vėl užsiminė A. Trimakui, kad „reiktų galimai greičiau pastūmėti į priekį konsulatų steigimo reikalą“ [8]. Lietuvai buvo pažadėta, kad ji galės steigti konsulatą Lenkijoje, „kur jai patiks“ [8]. Tiesa, šį kartą T. Kobyliauskis užsiminė, kad Lenkija norėtų įsteigti savo konsulatą dar ir Panevėžyje [8], siūlė „nieko nelaukiant išspręsti konsulatų klausimą notų pasikeitimo būdu“ [8].

Norėdami paspartinti Lenkijos konsulatų steigimą Lietuvoje Lenkijos diplomatai apie tai kalbėjosi ne tik su Lietuvos diplomatais Varšuvoje, bet ir Londone. 1939 m. sausio 21 d. Lenkijos norą įsteigti konsulatą Klaipėdoje B. K. Balučiui pakartojo ir Lenkijos diplomatas Londone [9]. B. K. Balutis iš principo neprieštaravo Lenkijos konsulato Klaipėdoje įsteigimui (dėl prekybos reikalų), bet „niekur daugiau“ [9]. Lietuvos diplomatas siūlė pasimokyti iš karčios Lietuvos patirties, kai leido steigti Vokietijos konsulatą Klaipėdoje (nors galėjo to ir neleisti) [10]. Vokietijos konsulatas Klaipėdoje tapo penktąja Vokietijos kolona krašte ir nuolat oponavo gubernatūrai [9]. Dėl to, B. K. Balučio manymu, jokių būdų negalima leisti Lenkijai steigti konsulatą Panevėžyje, Šiauliuose, Suvalkijoje ir kitur. Jis siūlė nustatyti tvirtą poziciją dėl Lenkijos konsulinio tinklo kūrimo Lietuvoje ir jos laikytis [9].

Lenkijos ir Lietuvos vyriausybių susitarimas dėl konsulatų steigimo pasirašytas 1939 m. sausio 25 d., t. y. tą pačią dieną, kai įsigaliojo Lietuvos ir Lenkijos prekybos sutarties nuostatai [11]. 1939 m. sausio 25 d. Kaune Jurgio Šaulio ir Jano Szembeko pasirašytame Lenkijos ir Lietuvos vyriausybių susitarime Lietuva sutiko, kad Lenkijos vyriausybė įsteigtų konsulatą Klaipėdoje, o pati pasinaudotų ta pačia teise Vilniuje [40]. Taip Lietuvos vyriausybės darbotvarkėje radosi konsulatas Vilniuje.

Lenkija, gavusi galimybę steigti konsulatą Klaipėdoje, tuoj pat ją pasinaudojo – jį įsteigė 1939 m. kovo 15 d. (nepraėjus nei dviem mėnesiams). Tačiau Lenkija siekė su Lietuva sudaryti ir konsulinę konvenciją, kurioje būtų aptartos visos sąlygos, susijusios su abiejų šalių konsuline veikla viena kitos teritorijoje.

1939 m. vasario 20 d. Lenkijos vyriausybė pasiūlė pradėti derybas dėl Lietuvos ir Lenkijos konsulinės konvencijos sudarymo [12] ir pateikė Lietuvos vyriausybei konvencijos projektą. Konvencijos tekstą sudarė trys dalys (iš viso 38 straipsniai). Pirmoje dalyje kalbėta apie konsulatų steigimą ir konsulų skyrimą, antroje – apie konsulų privilegijas, o trečiojoje – apie konsulų teises ir pareigas. Baigiamuosiuose konvencijos nuostatuose aptarti techniniai konsulinės konvencijos sudarymo klausimai bei apsikeitimo tos konvencijos dokumentu forma. Lietuvos URM tarnautojų manymu, konvencijos tekstas iš esmės nesiskyrė nuo Lenkijos su kitomis valstybėmis sudarytų konsulinių konvencijų [14]. Savo pastabas konvencijai URM pateikė 1939 m. kovo 5 dieną [13]. Jos buvo daugiau „redakcinio pobūdžio“: Lietuvos pusė pasiūlė išbraukti 25 ir 26 konvencijos straipsnius, o 28–37 straipsnius (dėl konsulų teisių į nacionalinius laivus ir su tomis teisėmis susijusias konsulų funkcijas, sprendžiant galimus tuose laivuose konfliktus tarp laivų vadovybės ir jų įgulos) pakeisti Lietuvos ir Italijos konsulinės sutarties 31–37 straipsnio nuostatomis, nes jos „aiškiau ir tiksliau suredaguotos“ [14]. Duomenų, kad aptariamoji Lietuvos ir Lenkijos konsulinė konvencija buvo pasirašyta, šio straipsnio autorei rasti nepavyko.

3. LIETUVOS GENERALINIO KONSULATO VILNIUJE STEIGIMO MOTYVAI: KETURIOS VERSIJOS

Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje steigimo motyvų analizė iškeltas versijas leistų suskirstyti į dvi grupes: pirmajai priskirtume tuo metu viešai deklaruotus konsulato steigimo motyvus (pirmoji versija), o antrajai – viešai nedeklaruotus (antroji, trečioji ir ketvirtoji versijos). Pradėsime nuo pirmosios.

3.1. Pirmoji versija: siekis palengvinti vizų gavimą Vilniaus krašto gyventojams, norintiems važiuoti į Lietuvą

Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje steigimo motyvai pirmą kartą buvo viešai išsakyti 1939 m. vasarį Vilniuje lankantis Jurgiui Šauliui. 1939 m. vasario 7 d. *Aide* išspausdintame interviu Lietuvos pasiuntinys Lenkijoje tvirtino, jog konsulato buvimas Vilniuje „žymiai palengvintų interesantams, tada nereikėtų dėl vizos važiuoti iš Vilniaus į Varšuvą. 50 procentų visų besikreipiančių į Lietuvos pasiuntinybės konsulinį skyrių buvo iš Vilniaus krašto“ [45]. Iš Jurgio Šaulio interviu matyti, kad siekta palengvinti Vilnijos lietuvių komunikaciją su Lietuva, tačiau tikrosios konsulato steigimo priežastys glūdėjo kiek giliau ir viešai išsakytos nebuvo.

3.2. Antroji versija: siekis koordinuoti Vilnijos lietuvių politinę veiklą

Siekis koordinuoti Vilnijos lietuvių politinę veiklą aiškėja iš Vilniaus lietuvių spaudoje išdėstytų nuostatų [44] ir 1938 m. liepos 14 d. J. Šaulio *pro memoria* „Dėl padėties Vilniaus krašte“ [4]. Jame teigiama, kad dėl Vilniaus lietuvių komiteto reikalų „daugelio yra pagėdaujama, kad **Vilniuje kuo greičiausiai įsisteigtų mūsų konsulas** [išskirta – S. G.], kad konsulo asmenyje būtų žmogus, kuris mokėtų **nematomai diriguoti visą darbą**“ [4]. Analogiška veikla užsiėmė Lietuvos karjeros konsulai Latvijoje (Liepojoje ir Daugpilyje) [52] ir Vokietijoje (Tilžėje ir Karaliaučiuje) [59; 50; 51].

Vos tik pasirašius Lietuvos ir Lenkijos susitarimą dėl konsulatų (1939 m. sausio 25 d.), Vilniaus lietuvių dienraštyje pasirodė straipsnis „Mums reikalinga politinė organizacija“. Jame skambėjo analogiška terminologija, kaip ir paslaptingojo „kai ko iš Vilniaus“ (asmens vardas ir pavardė autorei nežinomi) pokalbyje su J. Šauliu. Straipsnio autorius teigė, kad dvi aplinkybės – „Vilniaus lietuvių branda“ ir „prisirišimas prie šio krašto“ – „verčia <...> budriai, akylai sekti gyvenimo eigą, orientuotis visokiuose įvykiuose, ir neatsilikti nuo gyvenimo“. Siūlyta kurti politinio pobūdžio organizaciją, kurioje „turėtų koncentruotis visos Lenkijos lietuvių gyvenimas ir **jis turėtų būti vairuojamas** [išskirta – S. G.]“ [44]. Ieškoti tokio vairininko Vilnijos lietuviai 1938 m. vasarą ir buvo atsiuntę savo atstovą į Kauną.

Iš Vilniaus atvykęs asmuo, kalbėjęs su J. Šauliu, teigė, kad Vilniuje nėra tokio žmogaus, kuris galėtų „diriguoti visą darbą“. Būtent dėl šios priežasties 1938 m. vasarą buvo prašoma URM įtraukti Lietuvos konsulato Vilniuje klausimą į darbotvarkę. Ir ne vien tik dėl to. Vilnijos lietuviai prašė konsulato Vilniuje, kad „lankymasis į Vilniaus kraštą ir iš Vilniaus krašto būtų kiek galima intensyvesnis“ [4]. Mūsų manymu, J. Šaulys spaudoje (1939 m. vasario 7 d. interviu) išsakė tą pačią mintį tik diplomatiškiau, kalbėdamas apie „interesantus iš Vilniaus krašto“, kurie „prašo vizos į Lietuvą“ [45]. Vilnijos lietuviai, atsiuntę savo atstovą į Kauną pasikalbėti su J. Šauliu, nurodė dar vieną motyvą: Lietuvos konsulas Vilniuje būtų labai reikalingas Vilnijos lietuvių „nuotikais pakelti“, „ypač Vilniaus krašte, kur visi jaučiasi esą atstumti“ [4]. Galbūt dėl to 1939 m. gegužės 16 d. J. Šaulys URM patarė „pagreitinti Vilniaus konsulato steigimą“ [15].

Tokie konsulato steigimo motyvai buvo 1938 vasarą–1939 m. pavasarį. Lietuvos vyriausybės planus gerokai pakoregavo Vokietijos ultimatumas. Tuomet visos URM ir konsulinio korpuso pajėgos buvo nukreiptos padėti Klaipėdos krašte likusiems lietuviams. Teigta, „kad buvo numatyta konsulatą Vilniuje atidaryti anksčiau, tačiau paskutiniai įvykiai reikalą sutrukdė“ [38]. Klaipėdos kraštą perleidus Vokietijai, 1939 m. kovo 15 d. Klaipėdoje pradėjęs veiklą Lenkijos konsulas turėjo arba gauti egzekvatūrą iš Vokietijos valdžios ir veikti

Vokietijos teritorijoje, arba persikelti veikti į kitą Lietuvos miestą [38] (8). Kitaip būtų buvęs pažeistas „reciprociteto dėsnis“, užfiksuotas 1939 m. sausio 25 d. Lietuvos ir Lenkijos Respublikų susitarime dėl konsulatų steigimo [40].

3.3. Trečioji versija: siekis padėti lenkų karo pabėgėliams gauti tranzito vizas ir išvykti į užsienį

Lietuvos konsulato Vilniuje steigimo motyvu (nors tiesiogiai tokia frazė filme [31] ir neišsakoma) B. Verkelytė-Fedaravičienė laiko siekį padėti lenkų karo pabėgėliams gauti tranzito vizas ir išvykti į užsienį. Tokios nuomonės laikosi ir Vilniečių ainių klubo nariai. Panagrinėkime šią versiją išsamiau.

Filme teigiama, kad konsulas išdavė „tūkstančius tranzito vizų“. Šį teiginį patikrinti nelengva, nes nėra išlikusių konsulato išduotų vizų ir pasų knygu, iš kurių būtų galima spręsti apie konsulato Vilniuje tranzito vizų išdavimo mastą. Tuomet daug didesnis konsulinis skyrius Lietuvos pasiuntinybėje Varšuvoje per dieną priimdavo tik apie 50 interesantų. Nereikėtų pamiršti ir to fakto, kad tiek įvažiavimas į Lietuvą, tiek ir tranzito vizų davimas Lenkijos piliečiams visą laiką turėjo būti derinamas su URM Kaune (tą buvo galima daryti tik iki rugsėjo 19 d.). Tokią išvadą leistų daryti išlikusios Lietuvos generalinio konsulo A. Trimako susirašinėjimo su URM nuotrupos LCVA, taip pat filme B. Verkelytės-Fedaravičienės išsakyti teiginiai [31].

Archyve yra išlikę tik keletas prašymų išduoti tranzito vizas aukštiesiems Lenkijos valdininkams (B. Verkelytės-Fedaravičienės teigimu, jų buvo apie 200) ir Lietuvoje senų draugų ar giminaičių turintiems Lenkijos piliečiams. Pateiksime keletą pavyzdžių. 1939 m. rugsėjo 15 d. konsulas J. Radušis (gavęs V. Čarneckio sutikimą) prašė „Lietuvos generalinio konsulo Vilniuje išduoti vizą Lenkijos pilietei Daubarienei-Murauskytei, jei prašys“ [19]. 1939 m. rugsėjį (greičiausiai 17 arba 18 dieną) (9) URM gavo A. Trimako telegramą, kurioje prašoma vizų įvažiuoti į Lietuvą Vilniaus miesto vaivadais su 7 aukštais lenkų valdininkais bei kartu su jais vykstantiems „Pilsudskienei su dviem dukterimis ir profesoriui Stanevičiui“ (10). Vizos jiems buvo duotos, nes apie Pilsudskienės su dukterimis atvykimą į Lietuvą kartu su kitais lenkų pabėgėliais pranešta ir spaudoje (11). Tą filme patvirtina ir B. Verkelytė-Fedaravičienė [31]. 1939 m. rugsėjo 18 d. Lenkijos pasiuntinybės Kaune sekretorius Fuksiewiczzius prašė praleisti aukštų lenkų pareigūnų automobilius pro Vievį iki Kauno. Automobiliai buvo praleisti [22]. 1939 m. rugsėjo 19 d. URM gavo prašymą iš prezidentūros (12) „leisti įvažiuoti Mečislovo Jaloveckio 3 asmenų šeimai į Lietuvą“. M. Jaloveckis buvo geras Petro Vileišio draugas ir bendradarbis [21]. Tačiau A. Trimakas

(8) [38, 1]. Žinutėje užsiminta, kad „kol kas neišaiškinta, kur lenkai perkels savo įsteigtą Klaipėdoje konsulatą“.

(9) Dokumentas nedatuotas.

(10) A. Trimako telegrama be datos 1939 09 [manytume 17 arba 18 diena – S. G.]. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2102, l. 501. Birutės Verkelytės-Fedaravičienės teigimu, jie pirmieji gavo tranzito vizas Lietuvos generaliniame konsulate Vilniuje [31].

(11) 1939 m. rugsėjo 21 d. savaitinis žemaičių laikraštis *Žemaičių prietelius* pranešė, kad pirmasis pabėgėlių transportas į Kauną atvyko antradienio rytą (t. y. rugsėjo 19 d.), o su juo ir „buvęs ministras pirmininkas Pistoras, Pilsudskio žmona su dukterimis, Vilniaus vaivada Rubaševskis, Vilniaus, Gardino ir Suvalkų miestų burmistrai“. Žr. [46, 1].

(12) M. Jaloveckis 1939 m. rugsėjo 18 d. telegrama kreipėsi į prezidentūrą. A. Smetona savo ranka prirašė „padėti“. Žr. 1939 09 18 M. Jaloveckio telegrama Lietuvos prezidentui. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2102, l. 503.

(ryte 9 val. 15 min.) iš Vilniaus pranešė, kad „nebėra fizinės galimybės, ką padėt, nes užėmė kariuomenė“ [21].

Siekiant nustatyti, kiek vizų buvo išduota Lenkijos piliečiams, reikėtų nepamiršti, kad Lietuvos generalinis konsulas Vilniuje pradėjo veikti ne anksčiau kaip rugsėjo 11 d., nes 1939 m. rugsėjo 10 d. buvo sekmadienis. Susisiekimą su Kaunu konsulas turėjo tik nuo rugsėjo 9 d., kai jis atvyko, iki rugsėjo 19 d. ankstaus ryto, kai į Vilnių įžygiavo Sovietų Sąjungos kariuomenė. Judėjimą per administracinę liniją 1939 m. rugsėjo 17 d. perėmė Lietuvos karo vadovybė [23], nes 1939 m. rugsėjo 16 d. Lietuvos Respublikos Ministrų Taryba, išklausiusi ministro pirmininko pavaduotoją, nutarė pavesti VRM, susitarus su URM ir KAM, sustabdyti judėjimą per administracinę liniją [20]. Vadinasi, nuo rugsėjo 17 d. per administracinę liniją galėjo vykti tik tie, kurie buvo gavę iš konsulo (prieš tai suderinę su URM Kaune) specialų leidimą [46]. Iš esmės normaliai dirbti (ir išdavinti vizas) konsulas galėjo tik 8 dienas. Taigi klausimas, kaip po rugsėjo 19 d. konsulas galėjo išdavinti tranzito vizas užsienio piliečiams, neturėdamas jokio susisiekimo su URM (Kaune), kol kas lieka atviras.

Taip pat nereikėtų pamiršti ir to fakto, kad pavojus grėsė ir pačiam konsului. Į Vilnių atvykę GPU atstovai pareikalavo, kad A. Trimakas išvyktų į Minską. Konsului atsisakius, pasiūlė išvykti į Maskvą. A. Trimakas taip pat atsisakė. Konsulas pasakęs, kad jei jau jis toks pavojingas, geriau lai leidžia jam išvykti į Kauną. Negavę pritarimo iš Maskvos išsiųsti konsulą į Kauną, enkavėdistai nutraukė jo susisiekimą su Kaunu ir Lietuvos vyriausybe [28].

Dar vienas dalykas. Tuo metu Vilniuje Lietuvos generalinis konsulas nebuvo vienintelis ir ne tik jo išduotos vizos galėjo būti bilietas į laisvę. Teisybės dėliai reikėtų pasakyti, kad tuo metu Vilniuje veikė Latvijos karjeros konsulas (įsteigtas 1924 m.) ir trys garbės konsulatai – Estijos (įsteigtas 1930 m.), Ispanijos (įsteigtas 1935 m.), Rumunijos (įsteigtas 1935 m.) [49, 55]. Iš paskelbtų šaltinių yra žinoma, kad Latvijos konsulas taip pat išdavinėjo vizas lenkų karo pabėgėliams (dėl to Latvijos pasiuntiniui Kaune skundėsi Vokietijos diplomatas) [29].

Taigi apibendrinant apžvelgtus faktus nėra rimto pagrindo manyti, kad siekis padėti lenkų karo pabėgėliams galėjo būti Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje steigimo 1939 m. motyvu. Šioje Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje steigimo istorijoje straipsnio autorę labiausiai stebina filmo kūrėjų siekis įteigti Lietuvos visuomenei, kad konsulato darbuotojų veiklą būtina prilyginti Japonijos konsulo Chiune Sugiharos veiklai. Pažvelkime, kokios gali būti tokio prilyginimo politinės pasekmės.

Pradėkime nuo filme paminėtų faktų. Net du kartus filme B. Verkelytė-Fedaravičienė mini Chiune Sugiharą, jo žygdarbį ir apgailėstauja, kad Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje darbuotojų nėra „diplomatų teisuolių garbės sąrašė“. Tad pažvelkime į Chiune Sugiharos žygdarbius Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje steigimo ir veiklos kontekste.

Apie Japonijos norą steigti Kaune karjeros konsulatą Lietuvos vyriausybė sužinojo 1939 m. birželio 9 d., kai į Lietuvos pasiuntinį Rygoje raštu kreipėsi Japonijos ministras Baltijos valstybėms Shojiro Ohtaka [16]. 1939 m. birželio 15 d. V. Čarneckis pranešė, kad URM „nemato kliūčių“ tokio konsulato steigimui [17]. Japonijos konsulas į Kauną atvyko jau prasidėjus karui, todėl sunku būtų nesutikti su S. Strelcovu, kad Japonijos konsulas čia atvyko tikrai ne dėl Lietuvos ir Japonijos kultūrinių bei ekonominių santykių plėtros [57, 116]. Ch. Sugihara atvyko rinkti ir teikti kuo tikslesnę informaciją savo vyriausybei apie „Vokietijos ir Sovietų Sąjungos kariuomenės judėjimą“ [57, 116]. Padedant Lenkijos karo atašė, Japonijos konsulas informacijai rinkti pasirinko lenkus (iš pradžių B. Rozyckį, vėliau

ir L. Daszkewiczų). Šis konsulas palaikė glaudžius ryšius su Kauno mieste esančio lenkų žvalgybos punkto vadovu kapitonu Alfonsu Jakubianecu [57, 117]. Pastarasis buvo internuotas Lietuvoje, bet iš internuotųjų stovyklos pabėgo. Taigi bendradarbiavimas vyko pagal principą: lenkai japonams informaciją, o japonai – tranzito vizas lenkų pabėgėliams. S. Strelcovo teigimu, 1940 m. birželio mėnesį buvo gautas leidimas išduoti 600 tranzitinių vizų lenkų pabėgėliams [57, 119] ir tai, jo manymu, „buvo gerai iš anksto suplanuota operacija“ [57, 121].

Kokių vaidmenį šioje „vizų į gyvenimą istorijoje“ galėjo vaidinti Lietuvos generalinis konsulas Vilniuje? Ar iš tiesų visi, gavę Japonijos tranzito vizą, prieš tai turėjo gauti Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje tranzito vizą. Jei tai būtų tiesa, Vilnius šių „vizų į gyvenimą istorijoje“ vaidintų *tarpinės stotelės į laisvę* vaidmenį. Ir iš tiesų įvykių chronologija stebėtina sutampa: Japonijos konsulas į Kauną atvyko 1939 m. rugsėjo pradžioje, Lietuvos konsulas į Vilnių – taip pat rugsėjo pradžioje. Japonijos konsulate dirbo Lenkijos piliečiai ir Lietuvos konsulate laisvai samdoma darbuotoja dirbo Lenkijos pilietė. Tokia įvykių logika ir jos dėstymas leistų daryti prielaidą, kad Lietuvos generalinis konsulas Vilniuje galėjo būti lenkų pagrindžio organizacijų (siekusių kuo daugiau lenkų karininkų ir žvalgybininkų, pasitraukusių į Lietuvą, išsiųsti į užsienį) sudėtinė plano dalis. Vadovaujantis tokia logika konsulato darbuotojus dabar galima būtų „apdovanoti“ nebent už pagalbą lenkų pagrindžio organizacijoms, kurių veikla buvo nukreipta prieš Lietuvą.

3.4. Ketvirtoji versija: žlugus Lenkijai, siekis atgauti Vilniaus kraštą ir neleisti kitoms šalims jo užimti

1939 m. rugpjūčio 22 d. A. Smetonai pasirašius A. Trimako paskyrimo Lietuvos generaliniu konsulu Vilniuje raštą buvo aišku, kad Vokietijos karas prieš Lenkiją neišvengiamas. Kokias išvadas iš to fakto turėjo padaryti Lietuva? K. Škirpa 1939 m. rugsėjo 5 d. rašte URM ragino ruošti „sekantiems eventualumams“ (turimas omenyje Vilniaus krašto gražinimas Lietuvai – S. G.) ir pagalvoti, kokių priemonių imsis Lietuva, jei Lenkijos kariuomenės likučiai, gelbėdamiesi nuo vokiečių persekiojimo, bandys veržtis į Lietuvą. Tai iš dalies patvirtintų B. Verkelytės-Fedaravičienės versiją, kad Lenkijos karo pabėgėliai galėjo būti vienas iš motyvų steigti konsulatą, tačiau siekiant ne jiems padėti, o kontroliuoti jų srautą. 1939 m. rugsėjo 5 d. K. Škirpa klausė, „kokių diplomatinių ir karinių priemonių imtis, kad atgavus Vilniaus kraštą, kol jo neužima vokiečiai ar į jį neišsibrauna Sov. Rusijos raudonoji armija“, „jei tarp Sov. Rusijos ir Vokietijos būtų susitarta dėl Lenkijos padalijimo“ [26]. Minėtas dokumentas ir kiti šaltiniai leidžia teigti, kad, žlugus Lenkijai, siekis neleisti kitoms šalims užimti Vilniaus krašto galėjo būti pagrindiniu konsulato įsteigimo 1939 m. rugsėjį motyvu. Be to, A. Trimakas išvyko į Vilnių jau tuo metu, kai Lietuvos diplomatai žinojo, kad Lenkijos dienos suskaičiuotos. Tą patvirtintų konsulo paskyrimo ir komandiravimo istorija [48] bei A. Trimako veikla Vilniuje. Per Vilnijos lietuvius A. Dundulį, Baldžių jis palaikė ryšį su URM Kaune ir gaudavo reikiamų instrukcijų tolesnei veiklai (13). Tai leido

(13) 1939 m. spalio 18 d. A. Trimakas buvo prašęs A. Dundulio parvežti instrukcijas iš URM Kaune dėl P. Žižmaro siūlymo pavesti A. Trimakui apginkluoti lietuvių miliciją. 1939 m. spalio 21 d. URM J. Urbšys nusprendė suteikti A. Trimakui įgaliojimus „perimti visam valstybės ir privatiniam turtui bei Vilniaus krašto gyventojams mūsų globon“. Aleksandras Dundulis (vilnietis mokytojas) 1939 m. spalio 21 d. išvežė įgaliojimus A. Trimakui. Žr. 1939 10 21 E. Turausko *pro memoria*: pasikalbėjimas su vilniečiu mokytoju Aleksandru Dunduliu spalio 19 d. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 54, l. 204. Iš: *Lietuvos Respublikos užsienio politikos dokumentai, 1939–1940*. T. 1. Vilnius: VU I-kla, 2009, p. 270.

A. Trimakui elgtis kaip teisėtam Lietuvos valdžios atstovui ir sovietų pareigūnams pareikšti, kad nuo 1939 m. spalio 16 d. 13.00 val. (pagal ratifikuotas sutartis – S. G.) Vilniaus kraštas juridiskai priklauso Lietuvai (14).

IŠVADOS

1. Įvertinę šaltinius bei istoriografiją galime įvardyti dvi iki šiol neišspręstas problemas: pirmoji – kaip vertinti Lietuvos konsulato savo istorinėje sostinėje įsteigimą, antroji – dėl kokių motyvų Lietuvos vyriausybė steigė konsulatą Vilniuje.

2. Apžvelgę Lietuvos ir Lenkijos konsulinių santykių raidą 1938–1939 m. galime teigti, kad skatintoja buvo Lenkija, nuolat raginusi Lietuvą pasirašyti dvišalį susitarimą dėl konsulatų steigimo.

3. Išnagrinėtos keturios Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje įsteigimo versijos leistų daryti prielaidą, kad konsulato įsteigimo motyvai 1938 m. vasarą–1939 m. pavasarį ir 1939 m. vasarą–rudenį skyrėsi. 1938 m. vasarą Vilnijos lietuviams buvo svarbu sutelkti jėgas ir užsitikrinti politinę Lietuvos vyriausybės paramą (per konsulą Vilniuje) savo veiklai, o 1939 m. rugpjūtį – stebėti padėtį Vilniuje ir, reikalui esant, pareikšti teisėtą Lietuvos pretenzijas į šią teritoriją. Iš keturių aptartų labiausiai tikėtinos trys Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje įsteigimo versijos: siekis koordinuoti Vilnijos lietuvių politinę veiklą, palengvinti vizų gavimą Vilnijos lietuviams, norintiems važiuoti į Lietuvą, ir neleisti, žlugus Lenkijai, kitoms šalims užimti Vilniaus krašto.

Gauta 2011 10 19

Priimta 2011 11 07

Šaltiniai ir literatūra

- [1] 1938 04 12 A. Trimako *pro memoria* „dr. A. Trimako pasikalbėjimas su vicedirektoriumi Kobyliauskiu“. *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 53, l. 270–274.
- [2] 1938 04 19 Lietuvos pasiuntinybės Lenkijoje pranešimas URM. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2042, l. 14.
- [3] 1938 04 22 K. Škirpos *pro memoria* apie Lietuvos pasiuntinio Varšuvoje K. Škirpos pasikalbėjimą su Lenkijos pasiuntiniu Lietuvai F. Charwatu 1938 04 20 Kaune. *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 53, l. 234–237.
- [4] 1938 07 14 J. Šaulio *pro memoria* „Dėl padėties Vilniaus krašte“. *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 53, l. 303–305.
- [5] 1938 11 11 K. Škirpos telegrama URM. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2082, l. 10.
- [6] 1938 11 14 K. Škirpos pranešimas URM. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2082, l. 6–7.
- [7] 1938 12 16 A. Trimako pranešimas URM. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2098, l. 50–51.
- [8] 1939 01 10 A. Trimako pranešimas URM. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2103, l. 275.

- (14) 1939 m. spalio 20 d. E. Turauskas prašė Baldžiaus žodžiu perduoti A. Trimakui (jei dar nebūtų gavęs žinių iš A. Dundulio), kad URM, pasiremdama spalio 10 d. jau įsigaliojusia sutartimi, įgalioja veikti jį „kaip valstybės įgaliotinį“, būtent: „visur intervenuoti, kur reikia, dėl viešojo ir privataus turto, dėl piliečių suėmimo, žodžiu, atstovauti visiems mūsų valstybės interesams, kol Vilniuje atsiras kiti mūsų valstybės organai“. Prašė pasakyti A. Trimakui, kad, „pradedant spalio 16 d. 13.00 val. Vilniaus kraštas ir miestas juridiskai priklauso Lietuvai ir tiktai praktiškas jo perėmimas nėra įvykęs dėl įvairių, ne nuo mūsų pareinančių, kliūčių“. Todėl dr. Trimakas Sovietų pareigūnų atžvilgiu „gali elgtis kaip teisėtą Lietuvos valdžios atstovas“ ir šį argumentą, kad „kraštas juridiskai priklauso Lietuvai, visada jiems pakišti“. Žr. 1939 10 21 d. E. Turausko *pro memoria*: pasikalbėjimai spalio 20 d. *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 54, l. 207–209. Iš: *Lietuvos Respublikos užsienio politikos dokumentai, 1939–1940*. T. 1. Vilnius: VU I-kla, 2009, p. 271–272.

- [9] 1939 01 21 B. K. Balučio pranešimas URM. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2082, l. 3–4.
- [10] 1939 01 21 B. K. Balučio *pro memoria* „Lietuvos ir Lenkijos santykiai“. *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 9, l. 22.
- [11] 1939 01 23 J. Szembeko raštas J. Šauliui. *Vyriausybės žinios*, 1939 01 25, Nr. 632, p. 18.
- [12] 1939 02 20 Lenkijos pasiuntinybės Kaune raštas Lietuvos URM. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2158, l. 42.
- [13] 1939 03 05 pastabos dėl Lenkijos pasiūlyto konsulinės konvencijos projekto. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2158, l. 18–21, 22–24.
- [14] 1939 05 15 *pro memoria* dėl Lenkijos pasiuntinybės įteikto konsulinės konvencijos projekto. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2158, l. 34–35.
- [15] 1939 05 16 J. Šaulio telegrama URM Kaune. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2122, l. 15.
- [16] 1939 06 09 P. Dailidės pranešimas URM. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2152, l. 17.
- [17] 1939 06 15 V. Čarneckio laiškas Lietuvos įgaliotajam ministrui Rygoje. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2152, l. 16.
- [18] 1939 09 11 d. URM įsakymas Nr. 338. *LCVA*, f. 383, ap. 2, b. 596, l. 170.
- [19] 1939 09 15 J. Radušio raštas Lietuvos generaliniam konsulatui Vilniuje. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2118, l. 30.
- [20] 1939 09 18 LR Ministrų kabineto generalinio sekretoriaus raštas VRM, URM, KAM. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2102, l. 152.
- [21] 1939 09 19 Lietuvos prezidento kanceliarijos raštas URM. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2102, l. 502.
- [22] 1939 09 20 V. Čarneckio raštas Prekybos departamento direktoriui. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2116, l. 17.
- [23] 1939 09 22 VRM Administracijos departamento raštas URM. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2102, l. 79.
- [24] 1939 10 25 V. Čečetos *pro memoria* „Padėtis Vilniuje“. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1082, l. 58.
- [25] 1939 10 25 A. Trimako laiškas URM. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1082, l. 59.
- [26] 1939 09 05 K. Škirpos raštas URM. Iš: *Lietuvos Respublikos užsienio politikos dokumentai, 1939–1940*. T. 1. Vilnius: VU I-klā, 2009, p. 125.
- [27] 1939 10 21 E. Turausko *pro memoria*: pasikalbėjimas su vilniečiu mokytoju Aleksandru Dunduliu spalio 19 d. *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 54, l. 204. Iš: *Lietuvos Respublikos užsienio politikos dokumentai, 1939–1940*. T. 1. Vilnius: VU I-klā, 2009, p. 270.
- [28] 1939 10 25 A. Trimako pranešimas apie situaciją Vilniuje J. Urbšiu. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1082, l. 59. Iš: *SSRS ir Lietuva Antrojo pasaulinio karo metais*. Dokumentų rinkinys (*СССР и Литва в годы Второй мировой войны*. Сборник документов). Vilnius, 2006, t. 1 (*СССР и Литовская республика (март 1939 – август 1940 г.г.)*), p. 308–309.
- [29] 1939 10 25 E. Turausko *pro memoria*: pasikalbėjimai spalio 24 d. *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 54, l. 215–216. Iš: *Lietuvos Respublikos užsienio politikos dokumentai, 1939–1940*, T. 1. Vilnius: VU I-klā, 2009, p. 286.
- [30] CICĖNAS, Jeronimas. *Vilnius tarp audrų*. 3-ias leid. Vilnius: Homo liber, 2010, p. 247.
- [31] *Lietuvos generalinis konsulas Vilniuje 1939 metais*. Filmą kūrė: Gražina Mareckaitė, Juozas Sabolius, Egidijus Povilaitis, Giedrius Ilgūnas, Lionginas Grigonis, Algimantas Apanavičius, Rimantas Matuzevičius, Gražina Marozienė, Romas Gruodis. Vilnius: Lietuvos televizija, 2010.
- [32] *Lietuvos ir Lenkijos santykiai. 1917–1994*. Dokumentų rinkinys. Sud. V. P. Plečkaitis ir J. Widackis. Vilnius: Seimo I-klā „Valstybės žinios“, 1998, p. 109–110.
- [33] *Lietuvos Respublikos užsienio politikos dokumentai, 1939–1940*. T. 1–2. Vilnius: VU I-klā, 2009.
- [34] *Lietuvos sutartys su svetimomis valstybėmis*. T. 2. 1929–1939. Kaunas, 1939, p. 672.

- [35] MITKIEWICZ, Leon. *Kauno atsiminimai (1938–1939)*. Baltos lankos, 2002, p. 195.
- [36] SSRS ir Lietuva Antrojo pasaulinio karo metais. Dokumentų rinkinys (*СССР и Литва в годы Второй мировой войны*. Сборник документов). Vilnius, 2006, t. 1 (СССР и Литовская республика (март 1939 – август 1940 г. г.)), p. 308–309.
- [37] Atvyko Lietuvos generalinis konsulas. *Vilniaus žodis*, 1939 09 15, Nr. 40, p. 4.
- [38] Dėl konsulato Vilniuje. *Diena*, 1939 05 14, Nr. 20, p. 1.
- [39] Gen. konsulas vizituoja. *Vilniaus žodis*, 1939 09 15, Nr. 40, p. 4.
- [40] Lenkijos ir Lietuvos Vyriausybių susitarimas dėl konsulatų steigimo. *Vyriausybės žinios*, 1939 03 09, Nr. 635, eil. Nr. 4611, p. 57.
- [41] Lenkijos konsulatas Klaipėdoje įsteigiamas kovo pradžioje. *Vakarai*, 1939 02 25, Nr. 47, p. 1.
- [42] Lenkų konsulas prisistatė gubernatoriui. *Vakarai*, 1939 03 13, Nr. 60, p. 8.
- [43] Lenkų konsulatą buvo numatyta atidaryti turgaus gatvėje. *Vakarai*, 1939 02 15, Nr. 39, p. 10.
- [44] Mums reikalinga politinė organizacija. *Aidas*, 1939 01 31, Nr. 13, p. 1.
- [45] Ten kur atstovaujama Lietuva. *Aidas*, 1939 02 07, Nr. 16, p. 2.
- [46] Vilniaus klausimą Lietuva spręs taikingu būdu. *Žemaičių prietelius*, 1939 09 21, Nr. 38(717), p. 2.
- [47] Vilniuje jau apsigyveno Lietuvos konsulas. *Žemaičių prietelius*, 1939 09 14, Nr. 37, p. 2.
- [48] GRIGARAVIČIŪTĖ, Sandra. Konsulat Generalny Litwy w Wilnie w roku 1939. *Wroclaw na litewskie milenium: materiały z uroczystej konferencji z okazji 1000-lecia udokumentowania nazwy Litwa*. Wrocław: Wydawnictwo Gajt, 2010, p. 121–130.
- [49] GRIGARAVIČIŪTĖ, Sandra. Latvijos konsulatas Vilniuje 1923–1940 metais. *Vilniaus istorijos metraštis*, 2007, t. 1, p. 117–127.
- [50] GRIGARAVIČIŪTĖ, Sandra. Lietuvos generalinis konsulatas Karaliaučiuje. *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. Vilnius, 2003, t. 2, p. 279–281.
- [51] GRIGARAVIČIŪTĖ, Sandra. Lietuvos Respublikos konsulatas Tilžėje. *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. Vilnius, 2003, t. 2, p. 281–282.
- [52] GRIGARAVIČIŪTĖ, Sandra. Primary and secondary sources on the Lithuanian consulate in Daugavpils. *Vēsture: avoti un cilvēki. Proceedings of the 16th International Scientific Readings. History X. Daugavpils*: Saule, 2007, p. 95–100.
- [53] GUMULIAUSKAS, Arūnas. Dar kartą Vilniaus klausimu. *Istorija*, 2008, t. 70, p. 57, 58.
- [54] GUMULIAUSKAS, Arūnas. Kaip Antanas Smetona atidavė Vilnių. *Šiaulių kraštas*, 1994, rugpjūčio 6, p. 2, 5.
- [55] PAŁYGA, J. E. *Stosunki konsularne Drugiej Rzeczypospolitej*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1970, s. 224, 231.
- [56] SKÓRA, Wojciech. *Ślužba konsularna Drugiej Rzeczypospolitej. Organizacja, kadry i działalność*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2006, s. 884.
- [57] STRELCOVAS, Simonas. *Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai Lietuvoje 1939–1940 metais*. Šiauliai: Šiaulių universiteto I-kla, 2010. 180 p.
- [58] ŽЕРКАИТĖ, Regina. *Vilniaus istorijos atkarpą: 1939–1940*. Vilnius: Mokslas, 1990, p. 29.
- [59] ГРИГАРВИЧЮТЕ, Сандра. Литовское консульство в Кёнигсберге в 1921–1940 годах. *Современная стратегия развития российского образования и её реализация в Калининградской области: материалы конференции: 18–19 апреля 2007 года, Калининград, Россия*. Российский государственный университет им. И. Канта. Ч. 2: *История Западной России. Калининградская область*. Издательство российского государственного университета имени Иммануила Канта, 2007, с. 92–96.

SANDRA GRIGARAVIČIŪTĖ

Circumstances of Establishing the Consulate of Lithuania in Vilnius (1938–1939)

Summary

The history behind the Consulate-General of Lithuania in Vilnius attracted the interest of Lithuanian society in 1994. TV programmes were broadcast, reports were made at conferences, a documentary film was released, scientific publications in foreign journals appeared. The importance of the study carried out by the author of the paper lies in presenting the most up-to-date versions of establishing the Consulate-General of Lithuania in Vilnius in 1939. They will help the academic community and the Lithuanian and Polish societies to take a closer look at the situation of that time and the development of Lithuanian–Polish consular relations in 1938–1939.

The paper consists of three parts. The first part gives an evaluation of the sources and historiography and identifies the research problems. The author comes to a conclusion that two problems are still pending: first, how to evaluate the establishment of the Consulate of Lithuania in its historical capital; second what motives were taken into consideration by the Government of Lithuania in establishing a consulate in Vilnius.

The second part of the paper focuses on the circumstances of establishing consular relations between Lithuania and Poland and reveals that Poland played the role of the initiator, which persistently urged Lithuania to sign a bilateral agreement on establishing the consulates. Driven by the trade in wood, Poland sought to establish a consulate in Klaipėda at the earliest possible opportunity.

The third part of the paper discusses four versions of establishing the Consulate-General of Lithuania in Vilnius. The author assumes that the motives behind establishing the consulate in the summer of 1938 – spring of 1939 and in the summer–autumn of 1939 could be different. In the summer of 1938, it was important for Lithuanians in Vilnius Region to gather their forces and to ensure the political support of the Government of Lithuania (through the consul in Vilnius) of their activities, whereas in August 1939 they wanted to monitor the situation in Vilnius and, if required, to express the lawful claims of Lithuania to this territory. Three out of four versions of establishing the Consulate of Lithuania in Vilnius, discussed in the paper, are most likely: the objective to coordinate the political activities of Lithuanians in Vilnius Region, to ease the issue of visas for the goers to Lithuania, as well as to prevent other countries from capturing Vilnius Region in the event of Poland's defeat.

Key words: Antanas Trimakas, Birutė Verkelytė-Fedaravičienė, consulate general, Vilnius, Lithuania, Poland, consular relations